

วงล้อเพื่อสุขภาวะสัจจร: มิติการตีความทางวัฒนธรรม*
WHEEL FOR LOCOMOTIVE WELLNESS: INTERPRETATION OF
CULTURE DIMENTIONS

เจนการ ชูเชิด

Chenkan Chuchoet

อัจฉรา ภาณุรัตน์

Achara Phanurat

สมพงษ์ ธงไชย

Sompong Thongchai

ทองอินทร์ ไหวดี

Thongin Waidee

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

Surindra Rajabhat University, Thailand

E-mail: jjenkarn@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาวัฒนธรรมวงล้อเพื่อสุขภาวะสัจจรที่สัมพันธ์กับมิติการตีความทางวัฒนธรรมในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (พ.ศ. 2559 - 2561) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในประเทศไทย 10 คน เวียดนาม 3 คน อินเดีย 2 คน สเปนลาว 1 คนและกัมพูชา 1 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 17 คน โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และสรุปภาพรวม ผลการวิจัยพบว่า ด้านวัฒนธรรมที่มีการออกแบบและประดิษฐ์เทคโนโลยีวงล้อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละพื้นที่ เกี่ยวข้องกับด้านวัฒนธรรมข้าว คือ วัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมปลูกข้าวที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของสังคมในด้านเกษตรกรรม การค้า หัตถกรรมอุตสาหกรรม และการบริการ เกวียนและจักรยานเป็นพาหนะที่ต้องใช้กำลังงานจากคนและสัตว์เพื่อขับเคลื่อนวงล้อ เกิดจากวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่ใช้พลังงานและพลังจิตป้องกันโรควงล้อจึงเป็นสัญลักษณ์นิยมเพื่อใช้อธิบายกลไกชีวิตอันมีผลต่อการส่งเสริมสุขภาวะสัจจร และวัฒนธรรมวงล้อสัมพันธ์กับธรรมในพุทธศาสนาที่โน้มน้าวให้มีการเปลี่ยนวิถีชีวิตมาใช้พลังงานสะอาด การหมุนของวงล้อจึงเสมือนวงล้อธรรมในการเผยแพร่และเป็นสัญลักษณ์ในพุทธศาสนา

* Received 2 December 2021; Revised 14 June 2022; Accepted 18 June 2022

ส่วนวงล้อของตรีมูรติ คือ ผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย มี “เกิด แก่ เจ็บ ตาย” เป็นกลไกของทุกชีวิต การหมุนวงล้อก่อให้เกิดการเรียนรู้ปฏิบัติจนสมบูรณ์ และวงล้อที่มีซี่ก่า 14 ซี่แทน “คองหรือครองธรรม 14” ซี่ก่า 16 ซี่แทนมรรค 8

คำสำคัญ: วัฒนธรรม,ชาติพันธุ์, วงล้อ, สุขภาวะสังขจร

Abstract

The objectives of this research article were to studying wheel culture for locomotive wellness in relation to cultural and religious interpretations in Thailand. This ethnographic research uses qualitative research method to study related documents, in-depth interviews, and participant observations (2016-2018 A.D.) 17 key informants are representatives from ethnic groups in various locations which consist of 10 from Thailand, 3 from Vietnam, 2 from India, 1 from Lao PDR and 1 from Cambodia. The data are analyzed in terms of the content and later on summarized. The results show that in terms of culture, the wheel technology is designed and invented in accordance with the culture of the community in each area. It received the impact from the rice culture in the way that it is rice farming society which is part of the social economic culture, including agriculture, trade, handicrafts, and industry. Wheel carts and bicycles are vehicles that require human and animal power to drive the wheels. This is caused by culture and wisdom that uses physical and mental powers to prevent disease. The wheel is therefore a symbol used to describe the mechanism of life that affects the promotion of locomotive wellness. The wheel culture is related to Buddhist teaching that persuades people to change their way of life to use clean energy. The rotation of the wheel is therefore like a wheel of Dharma in dissemination and symbolism in Buddhism. The wheel of the Trimurti which is the creator, the preserver, and destroyer, means that being born, being old, being ill and being dead are the mechanism of all lives. The rotating of the wheel leads to learning Prativityasamutpada where a wheel with 14 spokes represents “Kong 14” or the 14 traditions and the 16 spokes represent the Noble Eightfold Path.

Keywords: Culture, Ethnic, Wheel, Locomotive Wellness

บทนำ

ประเทศไทยมีถนนสะดวกสบาย ขับเคลื่อนได้รวดเร็วมากสำหรับรถยนต์ เครื่องบิน รถไฟ ฯลฯ แต่อ่อนด้อยเรื่องสุขภาวะสัตว์จร กล่าวคือ การก่อสร้างถนนที่ดี สถานีรถไฟที่ดี สนามบินที่ดี เอื้อประโยชน์แก่ชนชั้นกลาง ชนชั้นสูง และคนในสังคมเมือง สถิติการจราจรของไทยมีอัตราการตายสูง จึงมีการกำหนดนโยบายในหลายเทศกาล อาทิ ในวันสงกรานต์ว่า “ห้ามตาย” ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นภาพจำทางวัฒนธรรมของคนชนบท และเป็นความทุกข์ของเขาที่ไม่สามารถใช้จักรยาน จักรยานยนต์ เกวียน และรถเกะตรกร ฯลฯ และเป็นที่ยอมรับกันว่าจำนวนผู้ตายมากที่สุดบนถนนทั่วไป คือ กลุ่มเกะตรกร ในอดีต ประเทศไทยสามารถสร้างภาพจำและสัญลักษณ์ “วงล้อ” ให้เป็นวัฒนธรรมวิถีไทยวิถีพุทธได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน เช่น วงล้อธรรมจักรและวงล้อเกวียน แต่ปัจจุบันถนนหลายสายในประเทศไทยไม่มีถนนเพื่อเกวียน สัตว์เลี้ยง (ช้าง ม้า วัว ควาย) จักรยาน และรถเกะตรกร ฯลฯ ภาพจำของวงล้อสุขภาวะสัตว์จร ควรถูกตอกย้ำ เพิ่มพูนค่านิยมใหม่ว่า วงล้อเกวียน 8 ซี่ คือ มรรค 8 สัญลักษณ์การหมุนวงล้อ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ “ปฏิจจสมุปบาท” และกฎแห่งกรรม ซึ่งคนโบราณได้ถอดแบบจากพุทธศาสนามาเป็นวัฒนธรรม “ฮีตคอง” (หรือบุญประเพณี 12 เดือน) โดยทุกคนต้องไปทำกิจกรรมที่วัดเดือนละ 1 ครั้ง (อย่างน้อย) กิจกรรมดังกล่าวนี้ ตอกย้ำค่านิยมการนับถือพุทธศาสนา วัฒนธรรมบุญประเพณี 12 เดือน และสัญลักษณ์นิยม “วงล้อในสุขภาวะสัตว์จร”

“ล้อ” หมายถึง ส่วนของวัตถุที่เป็นรูปร่างกลมถูกยึดไว้ที่บริเวณจุดศูนย์กลางด้วยเพลลาที่สามารถทำให้ล้อหมุนรอบเพลลาได้ การหมุนเคลื่อนที่ไปเป็นประดิษฐ์กรรมของมนุษย์ในดินแดนเมโสโปเตเมียโบราณกว่า 3,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาแห่งความสมบูรณ์ของอารยธรรมสุเมเรีย (Sumerian Civilization) (เจริญ ไวรวัจนกุล, 2549) ยานพาหนะที่มีล้อ ตลอดจนเครื่องมือขึ้นรูปปั้นแบบล้อหมุนนั้น คนโบราณตระหนักว่าการเคลื่อนที่ของกงล้อช้า ๆ ทำให้เราเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์และสัตว์ ที่มีแนวคิดเกิดมาจากการเฝ้ามองและสังเกตการทำงานเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีลักษณะเป็นแผ่นกลมหมุนได้ และด้วยภูมิปัญญาจึงมีการคิดค้นพัฒนาล้อมาเป็นล้อเลื่อนนำมาติดตั้งเข้ากับตัวยานพาหนะเพื่อใช้ในการเคลื่อนย้ายสิ่งของ ซึ่งเป็นต้นแบบของพาหนะที่ใช้ล้อชนิดอื่น ๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นในภายหลัง (กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2552) ประเทศไทยและอีกหลายประเทศที่ยืนยันได้ว่าล้อหรือเกวียนมีมานานแล้ว พาหนะเกวียนเป็นพาหนะที่สำคัญในอดีตที่ไม่มีเครื่องยนต์กลไกมาเกี่ยวข้อง ใช้เดินทางทางบก สามารถทุ่นแรงคน และเป็นพาหนะที่สามารถใช้ประโยชน์ได้มากมายก่อนที่มนุษย์จะคิดประดิษฐ์รถยนต์ขึ้นใช้ (มณี รุ่งเรืองธรรม, 2499) เกวียนมีวงล้ออยู่สองข้างซ้ายขวา ใช้ประโยชน์จากแรงงานสัตว์ในการลากจูง ลำเลียง บรรทุกสัมภาระหรือสินค้าได้มากมาย บางพื้นที่ที่มีอุปสรรคที่ไม่สามารถใช้สัตว์เลี้ยงแทนคนได้จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ดอน ป่าดง มีหล่มโคลน (สมชาย นิลอาธิ, 2554) เกวียนจึงเป็นพาหนะที่ตอบสนองความต้องการเดินทางที่สะดวกและไม่มีอุปสรรค ในประเทศไทยเกวียนเป็นพาหนะ

ในการเดินทางที่ไม่มีเครื่องยนต์ที่สามารถทนแรงคนโดยใช้ล้อ 2 ล้อและใช้แรงงานของสัตว์เช่น วัว ควาย มาใช้เทียมลาก ด้วยวัฒนธรรมวงล้อที่เป็นภูมิปัญญาทางกลอุบายของบรรพบุรุษที่ให้คุณค่าและสัตว์เลี้ยงของตนได้มีการออกกำลังกายและใช้กำลังกายและพลังจิตป้องกันโรคที่อาจจะเกิดขึ้น ซึ่งมีผลต่อการส่งเสริมสุขภาพะสัจจร เทคโนโลยีจึงไม่ใช่ตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตแต่เป็นวัฒนธรรมต่างหากที่เป็นกำลังงานขับเคลื่อนที่สำคัญ การนั่งเกวียนในที่จำกัดจึงมีคุณค่าเพราะได้พิจารณากาย ผิกสติสัมปชัญญะ อันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการเจริญภาวนา เป็นโอกาสของการฝึกสมาธิและใช้บุญรักษาธรรมะ คัมภีร์ของสุขภาพกายและจิต สุขภาวะสัจจรด้วยเกวียนจึงสร้างสัมมาอาชีวะสัมพันธ์ คน-ป่าไม้-ดินเผา ในวิถีชีวิตพอเพียง นั่นคือแรงงานวัวควายจึงมีคุณค่า ในศาสนาบางศาสนาจะไม่กินเนื้อสัตว์ เพราะความรักและความเมตตาตามพรหมวิหาร 4 รวมทั้งขยัน อดทน ในการประกอบสัมมาอาชีวะเพื่อความสงบสุข อีกทั้งทุกศาสนายังต้องมีหลักการรักษาสุขภาพ ในเวลาต่อมาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น จักรยานจึงเป็นพาหนะที่ขับเคลื่อนด้วยการใช้กำลังงานจากกล้ามเนื้อของมนุษย์เพื่อขับเคลื่อนไปมาเพื่อการออกกำลังกายหรือการสัจจรเพื่อการประกอบอาชีพแทนการใช้แรงงานจากสัตว์ (อภิโชค แซ่โค้ว, 2541) การขี่จักรยานหรือถีบจักรยานทำให้ร่างกายมีสมรรถภาพที่แข็งแรง สร้างภูมิคุ้มกันโรคได้ด้วยตนเอง เนื่องจากการใช้แรงจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งแขน ขา และลำตัว ในการถีบจักรยานทำให้ลมปราณวิ่งไปถึงปลายเท้าเพราะการเคลื่อนไหวเกิดสุขภาวะสัจจร ได้ฝึกการทำงานของหัวใจและหลอดเลือดให้ทำงานตามหลักการออกกำลังกาย ร่างกายมีการใช้พลังงานมากขึ้น อีกทั้งมีผลต่อจิตใจทำให้เกิดความสนุกสนาน เกิดการเรียนรู้ข้อธรรม “อานาปานสติ” มีสติรู้ลมหายใจเข้า มีสติรู้ลมหายใจออก เกิดสมาธิเวลาเคลื่อนไหวในการขี่ และจักรยานถอยหลังไม่ได้จึงต้องหยุดและลากจูง เสมือนข้อธรรมฝึกปฏิบัติแบบสมถะและหยุดพิจารณาแบบวิปัสสนา

ณัฐภัทร์ จันทวิช กล่าววนัยสำคัญเรื่องวงล้อว่า การสัจจรเช่นเดียวกับกรหมუნวงล้อในทางพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จตรัสรู้และแสดงปฐมเทศนาแก่นักแรกแก่พระปัญจวัคคีย์ เรื่อง ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หมุน ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้าทรงหมุนล้อแห่งธรรมหรือธรรมจักร (ณัฐภัทร์ จันทวิช, 2541) สอดคล้องกับ สุนันฐฐา ฉายาวัดนะ ซึ่งเสนอในแนวเดียวกันว่าเรื่องนี้เปรียบได้กับการเผยแพร่หลักธรรมดั่งการหมุนของวงล้อ เป็นการหมุนวนเข้าไปเรื่อย ๆ ไม่มีจุดเริ่มต้นและไม่มีจุดสิ้นสุด แต่สามารถนำไปให้ถึงที่หมายหรือที่เจริญได้ แสดงถึงวงล้อธรรมที่มีการหมุนและเคลื่อนที่ไปเรื่อย ๆ จึงเรียกว่าธรรมจักร หมายถึง วงล้อธรรมหรืออาณาจักรธรรม การหมุนวงล้อจึงเสมือนการหมุนของวงล้อธรรมหรือวงล้อศาสนาในการเผยแผ่ข้อธรรมของพุทธศาสนา อีกทั้งสัญลักษณ์ธรรมจักรวางหมอบยังหมายถึงกลุ่มบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติธรรม เดินตามสายกลาง ทำให้แจ้ง (สุนันฐฐา ฉายาวัดนะ, 2551) ซึ่ง ปริญญา ตันสกุล ขยายความ “ธรรมจักร” ว่าการหมุนวงล้อแห่งธรรมจะเกี่ยวข้องกับอายตนะทั้ง 6 ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน คือ อายตนะภายนอก ที่หมายถึง

สิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรา 6 อย่าง และอายตนะภายใน หมายถึงสิ่งที่อยู่ในตัวเรา 6 อย่าง โดยทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งที่ต้องคู่กันอยู่เสมอ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ จิตที่รับรู้ความเป็นอารมณ์ทั้งหมด เป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ และกลไกการใช้สติปัญญาของสมอง ดวงตาทำหน้าที่แทนจิตวิญญาณ เมื่อได้รับข้อมูลผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น หรือสัมผัสสากแล้ว จะเกิดการสัมผัสสะท้อนเป็นการรับรู้ เกิดความอยาก ในภาวะที่จิตสัมผัสสะท้อนเป็นปกติในยามปกติ คือ จิตมีความสุขและสงบ ทำให้การวางจิตเป็นอุเบกขา คือรับรู้แต่ไม่รับเอา ซึ่งเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยในการค้าจุนสภาวะจิตมิให้ถูกรบกวนจนทำให้สภาวะจิตเสียสมดุลไปจากเดิม นั่นคือการเป็นผู้มีสติ หากการหมุนธรรมจักรไม่เป็นหรือไม่ถูกต้อง ธรรมจักรจะกลายเป็น กรรมจักร อันเป็นกงล้อแห่งกรรมที่จะทำให้จิตวิญญาณของตนหลุดพ้นหรือนิพพานไม่ได้ จิตจะเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาอันนำไปสู่การทำลายความสุขและความสงบสุขภายในจิตใจ อันมีผลต่อสภาวะ จึงน่าจะเชื่อว่า มิตติการตีความทางวัฒนธรรมเรื่องวงล้อเพื่อสภาวะสัจจนั้น พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าจิตต้องมาก่อนกาย (หรือ Sound mind Sound body) ฉะนั้นเทคโนโลยีวัฒนธรรมวงล้อซึ่งสัมพันธ์กับองค์ธรรมหลายประการในพุทธศาสนา จึงมีนัยสำคัญและเป็นกลไกโน้มมน้ำให้ชาวเอเชียปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมาใช้พลังงานสะอาดได้ง่าย วงล้อธรรมจักรของทั้งเกวียนและจักรยานจึงสอนให้คนมีภาวะผู้นำและเรียนรู้รักษาสุขภาพและรักษาจิตให้เป็นกุศล เช่นเดียวกับศาสนาฮินดูให้วัวเป็นสัตว์สำคัญ ฉะนั้นเทคโนโลยีวัฒนธรรมวงล้อจึงเป็นภูมิรู้ในวิทยาศาสตร์ในเอเชีย (ปริญาญา ต้นสกุล, 2548)

ประโยชน์และคุณค่าของวงล้อเกวียนและจักรยานอันเป็นพาหนะที่ใช้พลังงานสะอาดและส่งเสริมสภาวะสัจจนแก่คนและชุมชนด้วยวิถีปฏิบัติของชาวเอเชียที่ได้รับการสืบทอดมาได้ผ่านกระบวนการคัดกรอง คัดสรร เป็นอย่างดีแล้ว ว่าสิ่งที่สืบทอดนั้นจะยังประโยชน์ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง แต่ถ้าหากวิถีปฏิบัติเกิดปัญหาข้อบกพร่อง สังคมในชุมชนนั้น ๆ ก็ต้องร่วมมือกันแก้ไขปัญหา เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดในที่สุด เกิดเป็นการหมุนวนของวิถีปฏิบัติที่เข้าไปเข้ามา เป็นการตอกย้ำหรือเตือนย้ำให้ผู้ปฏิบัติได้ดำเนินวิถีชีวิตไปตามที่สังคมหรือชุมชนกำหนด (จักระ, 2559) ได้ให้ความหมายของการกระทำที่หมุนวนเป็นลักษณะของวงล้ออย่างช้าๆอย่างเดิม เรียกได้ว่าเป็น “จักร” ของการกระทำ ไม่ว่าจะป็นวงล้อของธรรมชาติ เรียกว่า “วัฏจักร” วงล้อการเกิดดับของดวงดาว เรียกว่า “จักรวาล” วงล้อของอำนาจการปกครองของผู้นำ เรียกว่า “จักรพรรดิ” วงล้อของสิ่งที่รู้แจ้ง สิ่งที่ไม่รู้แจ้งเป็น “ธรรมจักร” แม้กระทั่งพลังงานที่ไหลเวียนภายในร่างกายมนุษย์ ก็เรียกว่าเป็น “พลังจักระ” ซึ่งเป็นพลังงานเช่นเดียวกันกับธรรมชาติ (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, 2544) ได้แสดงให้เห็นว่า วงล้อมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา และวิถีชีวิต ความเชื่อในการนับถือศาสนาของผู้คนในวิถีชีวิตของชาวอุษาคเนย์ หากชุมชนนั้นนับถือศาสนาฮินดู เรื่องราวของภาพจะเกี่ยวพันกับการนับถือเทพเจ้า เช่น เรื่องราวของมหาภาพยมหาราชาและรามายณะ แต่ถ้าชุมชนนั้นนับถือศาสนาพุทธ เรื่องราวที่ปรากฏในภาพจะแสดงถึงชีวิตความเป็นอยู่ที่แท้จริงของชุมชนนั้น นิยมเปรียบเทียบวงล้อชีวิตของคนกับ

วัฒนธรรมวงล้อ ซึ่งร่องรอยของความเชื่อดังกล่าว ปรากฏชัดเป็นรูปธรรมโดยการสร้าง
 อรรถประโยชน์ในการใช้เกวียนเป็นพาหนะสัญจรไปมา ฉะนั้น การศึกษาเรื่องวงล้อเพื่อ
 สุขภาวะสัญจร จึงควรถูกทบทวนและต่อยอดค่านิยมให้เป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างถาวร
 หนา โดยการตีความมิติทางวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวงล้อเพื่อสุขภาวะสัญจรที่สัมพันธ์กับมิติการตีความทางวัฒนธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษา “วงล้อเพื่อสุขภาวะสัญจรที่สัมพันธ์กับมิติการตีความทาง
 วัฒนธรรม” โดยเดินทางไปศึกษาปริญญาวงล้อเพื่อสุขภาวะในประเทศไทย สปป.ลาว กัมพูชา
 เวียดนาม และอินเดีย ระหว่างเดือน สิงหาคม 2559 ถึงเดือน กรกฎาคม 2561 จึงดำเนินการ
 วิจัยโดยใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดังนี้

1. กระบวนการคัดกรอง สอบถามผู้รู้ ผู้นำชุมชน นักภูมิปัญญาพื้นบ้าน และผู้สูงอายุที่
 มีประสบการณ์ในพื้นที่วิจัยศึกษา เพื่อขอคำแนะนำจากวิทยาลัยครูปากเซ (Pakse Teacher
 Training College) เมืองปากเซ แขวงจำปาศักดิ์ สปป.ลาว จำนวน 1 คน, สากลวิทยาลัยบิลด์
 ไบรต์ (Build Bright University) จังหวัดพนมเปญ ประเทศกัมพูชา จำนวน 1 คน,
 มหาวิทยาลัยเกิ่นเทอ (Can Tho University) จังหวัดเกิ่นเทอ ประเทศเวียดนาม จำนวน 3 คน
 และมหาวิทยาลัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเมฆาลัย (University of Science and
 Technology, Meghalaya) รัฐเมฆาลัย ประเทศอินเดีย จำนวน 1 คน โดยการสัมภาษณ์แบบ
 เชิงลึก (In - depth Interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)
 นอกจากนี้ได้สัมภาษณ์ผู้รู้ในประเทศไทย จำนวน 7 คน รวมทั้งสิ้น 13 คน

2. การได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพแนวมานุษยวิทยา
 วัฒนธรรม (Cultural Anthropology) จึงมีบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ดังนี้

- 2.1 คมกฤษ อู่เต็กเค่ง (อายุ 42 ปี)
- 2.2 จัสมิน ดูเบย์ (อายุ 45 ปี)
- 2.3 เจ้าอาวาสวัดชวุมยโน (อายุ 55 ปี)
- 2.4 ชนม์บันลือ วรรณพันธ์ (อายุ 50 ปี)
- 2.5 เชียงเงิน บุญปลุก (อายุ 58 ปี)
- 2.6 ดิว ชัยชนะ (อายุ 45 ปี)
- 2.7 ทัก ฮัว นารา (อายุ 28 ปี)
- 2.8 ประเทือง พิมแก้ว (อายุ 60 ปี)
- 2.9 ประพันธ์ พอกทรัพย์ (อายุ 45 ปี)
- 2.10 สะไบทอง พรหมสวัสดิ์ (อายุ 35 ปี)

2.11 สีน สมร (อายุ 55 ปี)

2.12 โสธร โสรัจประสพสันติ (อายุ 62 ปี)

2.13 เหยียน ถี่ มาย (อายุ 34 ปี)

3. การจัดการข้อมูลและกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาจากตารางสามเส้า (Triangular Analysis) โดยพิจารณาบุคคล (Person) เวลา (Time) และสถานที่ (Space)

4. ผลการวิจัยทำให้ได้ความหมายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ในแนวคิดทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์จากการตีความ (Hermeneutics) บริบท (Text) ถึงมิติทางวัฒนธรรมโดยการพรรณนาเชิงลึก (Thick Description) ตามแนวทางของ Clifford Geertz, พระยาอนุมานราชชน, ประเวศ วะสี และอัจฉรา ภาณุรัตน์ ซึ่งได้อธิบายมิติการตีความทางวัฒนธรรม ดังนี้ (Clifford G., 1973); (พระยาอนุมานราชชน, 2496); (อัจฉรา ภาณุรัตน์, 2555)

Clifford Geertz ประกาศว่า วัฒนธรรม คือ ความหมาย วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับศาสนาและสัญลักษณ์นิยม ฉะนั้นการตีความทางวัฒนธรรม จึงควรใช้การพรรณนาเชิงลึก (Thick Description) (Clifford G., 1973)

พระยาอนุมานราชชน ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม และวัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับไว้และรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม (พระยาอนุมานราชชน, 2496)

ประเวศ วะสี อธิบายคำว่าวัฒนธรรมในแง่สังคม ว่าเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง (ประเวศ วะสี, 2549)

อัจฉรา ภาณุรัตน์ ให้ความหมายวัฒนธรรมภายใต้กลไกสังคมวัฒนธรรม (Socio-Culture) ว่า วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตวิถีประชา (Folkway) วัฒนธรรม คือ ค่านิยมหรือขนบประเพณี ชาติพันธุ์และศาสนา และวัฒนธรรม คือ สัญลักษณ์นิยม (อัจฉรา ภาณุรัตน์, 2555)

ผลการวิจัย

วงล้อเพื่อสุขภาวะสังวร ในการวิจัยนี้ หมายถึง สุขภาวะสังวรบรร คือ ความเป็นอยู่ การเคลื่อนไหวอย่างรอบคอบและมีคุณค่า (ประเสริฐ) โดยตีความหมายในมิติทางวัฒนธรรม ดังนี้

1. “บ-ว-ร” คือ สัญลักษณ์วัฒนธรรม
2. “บ-ว-ร” คือ กลไกขับเคลื่อนตีความสุขภาวะสังวร
3. “บ-ว-ร” คือ รูปธรรมสัมพันธ์ของบ้าน-วัด-โรงเรียน หรือ บ้าน-วัด-โรงพยาบาล
4. “บ-ว-ร” คือ รหัสภูมิปัญญาที่ถอดแบบมาจากพุทธศาสนา แปลว่า ประเสริฐ

เลิศล้ำ

ซึ่งผู้วิจัยสรุปการตีความหมายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย สปป.ลาว กัมพูชา อินเดีย และเวียดนาม ดังนี้

1. การทะยานไปข้างหน้าทางเดียวของวัวเทียมเกวียน เป็นการสร้างภาพไปเรื่อย ๆ จึงให้มีจังหวะหยุดพักเกวียนเพื่อพิจารณาทางปัญญา ทำนองเดียวกันจักรยานจึงต้องทำวงล้อและซี่ล้อให้มีช่องว่างระหว่างซี่ล้อ เพื่อใช้ในการเคลื่อนที่ของลมผ่านซี่ล้อ เป็นแรงขับเคลื่อนปฏิกิริยา (หรือเคลื่อนไปและวกกลับ) (คมกฤษ อยู่เต็กเค่ง, 2560) สอดคล้องกับ เชียงเงิน บุญปลูก ที่ว่า ควายจะทนร้อนไม่ได้ มักจะพาเราลงคลองเพราะชอบไปเล่นน้ำ จึงเหมาะกับการบรรทุกอย่างเดียว แต่วัวฉลาด จำทางได้โดยการสัมผัสกลิ่น ขับถ่ายวันละ 6 - 7 ครั้งต่อวัน เพราะเคี้ยวเอื้องตลอด มีความซื่อสัตย์ พาเราไปถูกทาง ฉะนั้นคนขี่เกวียนต้องเรียนรู้ด้วย (เชียงเงิน บุญปลูก, 2559)

2. วงล้อ: กงเกวียนกำเกวียน จึงถูกนำมาสอนเรื่องกฎแห่งกรรม และวงล้อปฏิจจนุปบาท (จัสมิน ดูเบย์, 2560) วงล้อเกวียนมี 8 ซี่ การหมุนแสดงการเกิดดับของแต่ละซี่ นี่คือสัญลักษณ์ที่พุทธศาสนานำมาเป็นวงล้อธรรมจักร (โสธร โสรจประสพสันติ, 2559)

3. เจ้าอาวาสวัดชวุมุ่ยโน, ทัก ฮัว นารา, ลิน สมร และประเทือง พิมแก้ว ให้ข้อมูลสอดคล้องกันระหว่างประเทศเวียดนาม, กัมพูชา และไทยว่า วัฒนธรรมวงล้อเป็นภาพจำและเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม อาทิ พานพุ่มข้าวบิณฑ์ (กัมพูชา), การปั้นด้ายบนระวีง, ระหัดน้ำ, หินโม้แปง, วงล้อหีบอ้อย ฯลฯ เช่นเดียวกับ ช้าง ม้า วัว ควาย ใช้ขนส่งเป็นสุขภาวะสัญจร และเป็นประโยชน์ในชุมชนเกษตรกรรม สอดคล้องกับความคิดเห็นของ ประพันธ์ พอกทรัพย์ และเหงียน ถิ มาย ที่ว่า “วงล้อ” ช่วยทำให้การขนส่งทุ่นแรง และเพื่อสุขภาพ (เจ้าอาวาสวัดชวุมุ่ยโน, 2561); (ทัก ฮัว นารา, 2561); (เหงียน ถิ มาย, 2561) (ลิน สมร, 2561); (ประเทือง พิมแก้ว, 2559) ; (ประพันธ์ พอกทรัพย์, 2559)

4. หัตถกรรมเกวียน/จักรยาน เป็นแหล่งเรียนรู้พิสิทศาสตร์, ในสังคมเมืองควรมีถนน มีจักรยานแทนวัวต่างเกวียนต่างเพื่อการสัญจร (ชนม์บันลือ วรรณพันธ์, 2559)

5. จักรยานถอยหลังไม่ได้ จึงต้องหยุดและลากจูง เหมือนการปฏิบัติธรรมฝึกปฏิบัติสลับสมณะและวิปัสสนา (ดิวิ ชัยชนะ, 2560) สติเป็นข้อตรงข้ามกับกิเลส ฉะนั้นการใช้เทคโนโลยีวงล้อเพื่อสุขภาวะสัญจรเป็นประจำ จะช่วยให้มีสติ กำจัดกิเลส เพิ่มกุศลจิต (สะไบทอง พรหมสวัสดิ์, 2561)

ผลการวิจัยแบบพรรณนาเชิงลึก

การศึกษา “วัฒนธรรมวงล้อเพื่อสุขภาวะสัญจรที่สัมพันธ์กับมิติการตีความทางวัฒนธรรมในประเทศไทย” พบว่าการใช้พาหนะเกวียนหรือพาหนะวงล้อประเภทเดียวกับจักรยานที่มีความหมายในกลไกสัมพันธ์ “บ้าน-วัด-โรงเรียน” (บวร) เป็นการสัญจรวงล้อที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ รู้จักฝึกสติ กำจัดกิเลส ควบคุมสมาธิบนความเคลื่อนไหว เป็นการปลูก

จิตสำนึกให้เรียนรู้สุขภาวะสัญญาณในการเดินทางที่เป็นการออกกำลังกายและมีการเคลื่อนไหวของร่างกายที่ขับเคลื่อนโดยวงล้อ ด้วยกำลังแรงงานที่มาจากคนและสัตว์ เช่น วัวควายที่เรียกว่า “รัถณะ” ในศาสนาที่ให้ความสำคัญของระบบนิเวศและวงจรอาหารพืช-คน-สัตว์ อันเกิดจากวัฒนธรรมและภูมิปัญญาความรู้ของบรรพบุรุษ สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ที่ได้กล่าวว่า

“...มันเป็นรถ คำเรียกว่า รัถณะ ก็คือพวกรถเทียมที่ใช้ล้อ อาจจะใช้ม้า ใช้คนก็ตาม แต่มันก็คล้ายเกวียน...” (เปรมนารายณ์ จีน, 2560)

การมีสุขภาวะสัญญาณโดยเกวียน/จักรยาน ส่งเสริม “การเว้นระยะห่าง” ป้องกันโรคไวรัสโคโรนา-19 โดยเฉพาะในสังคมเมืองที่มีการจราจรที่คับคั่ง เส้นทางการสัญจรวงล้อในระบบบวรจะช่วยลดมลภาวะที่เป็นพิษ ลดอัตราการบาดเจ็บ พิการ และเสียชีวิตบนท้องถนน ถนนสุขภาวะสัญญาณมีผลต่อการส่งเสริมสุขภาวะ 5อ. คือ 1) อาหาร ต้องทานอาหารที่มีคุณค่าทางอาหาร สะอาด หลีกเลี่ยงจากสารเคมีหรือสิ่งเจือปน 2) อากาศ อยู่ในสถานที่ที่มีการระบายลมที่ดี หลีกเลี่ยงการสูดดมมลภาวะที่เป็นพิษ หรือใช้เครื่องป้องกันฝุ่นละออง 3) อูจจาระ ขับถ่ายสิ่งตกค้างให้เป็นเวลาและสม่ำเสมอ 4) ออกกำลังกาย อย่างน้อยครั้งละ 10 - 30 นาที สัปดาห์ละ 3 - 5 วัน และ 5) อารมณ์ คือเครื่องยืนยันว่าเมื่อสุขภาพกายดี ย่อมส่งผลต่อการแสดงออกทั้งกับตัวเองและสังคมรอบข้าง ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“...พอปั่นจักรยานรู้สึกตัวเบาและคล่องแคล่วว่องไว และรู้สึกดีกว่าการไม่ได้ปั่นจักรยาน...” (ประณีต คำมี, 2560)

จึงเป็นเหตุให้ถนนสุขภาวะสัญญาณวงล้อเชื่อมโยง “บวร” ส่งเสริมการเว้นระยะห่าง และ 5อ. รวมทั้งฝึกสติในสังคมเมืองวงล้อตรีมูรติที่มีความหมายถึงวงล้อทางนิเวศวิทยาศาสนา คือ ผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย อีกทั้งหมายถึงการหมุนเวียน “เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย” ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “...การหมุนของวงล้อจักรยานไปข้างหน้า คือการหมุนที่ไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด เหมือนการเวียนว่ายตายเกิด...” (ชานนท์ หนูนชู, 2559) เป็นกลไกไม่จบสิ้นของทุกชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเพราะแรงขับเคลื่อน การหมุนวงล้อเป็นประจำก่อให้เกิดการเรียนรู้ปฏิจจสมุบาทและการแปลความหมายศาสนาสู่รูปธรรมของการประดิษฐ์เกวียนที่มีซี่ก้าวงล้อ 14 ซี่ แทนกฎหมาย “ครองหรือครองธรรม 14” ส่วนซี่ก้าวงล้อ 16 ซี่แทนโลกธรรม 8 หรือ อริยมรรคมีองค์ 8 ด้วยเหตุนี้การสร้างสุขภาวะสัญญาณที่ดี ควรเริ่มต้นที่การคัดสรรอรรถประโยชน์ของพาหนะและวงล้อ ร่วมกับการปลูกจิตสำนึกประชาชนในการขับขี่ ให้ความสำคัญของการสร้างสุขภาวะสัญญาณเบื้องต้น

อภิปรายผล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้ มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. “วัฒนธรรมว้าวเทียมเกวียน” ควรถูกนำมาทำให้เป็นรูปธรรม โดยสร้างถนนเพื่อวงล้อสุขภาวะระหว่างบ้าน (หมู่บ้าน)-วัด-โรงเรียน ในยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ (New Normal) สามารถเทียบเคียง “ว้าว” แทน GPS ในเทคโนโลยีของสังคมโซเชียล แต่ว้าวสามารถสร้างระบบนิเวศชุมชน ลดมลภาวะทางอากาศ และมีมูลค่าทางเศรษฐกิจครัวเรือน

ชื่อล้อของจักรยาน เป็นภูมิปัญญาประดิษฐ์ที่ใช้ดินและลมเป็นกลไกขับเคลื่อน ประหยัดพลังงาน แต่บรรทุกทั้งคนและสัมภาระได้มาก รวมทั้งฝึกสติ และส่งเสริมความแข็งแรงของร่างกาย

2. “วงล้อ” ของเกวียนและจักรยาน มีความหมายแห่งวงเวียนชีวิต หากได้รับการฟื้นฟูมาใช้สัญจรใหม่ในยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ ทำให้คนตระหนักรู้กฎแห่งกรรม ใช้ชีวิตช้าลง (Slow Life) และไม่ประมาท ฉะนั้นควรรณรงค์ให้มีถนนวงล้อสุขภาวะ ใช้เกวียนและจักรยานเป็นสัญลักษณ์ในคำสอนทั้งในวัดและโรงเรียน ตามแนวทางมรรคมืองค์ 8

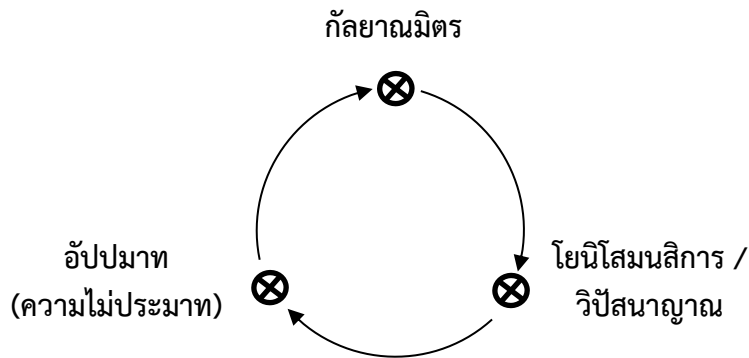
3. ควรฟื้นฟูและสนับสนุนเทคโนโลยีพื้นบ้านที่ใช้วัฒนธรรมวงล้อ เพราะนอกจากส่งเสริมสุขภาพกายตามหลัก 5อ. แล้ว ยังเป็นภาพจำเชิงปรัชญาชีวิต ให้รู้จักคิดวิเคราะห์เป็นวงจรไตรลักษณ์ ทำให้บุคคลไม่ประมาท รอบคอบขึ้น นอกจากนี้มีสำนึกเมตตาแก่สัตว์เลี้ยง (ช้าง ม้า วัว ควาย) เพราะสัตว์ดังกล่าวช่วยสร้างระบบนิเวศชุมชน ลดมลภาวะ และต้องใช้ถนนสุขภาวะสัญจร โดยเฉพาะเส้นทางระหว่าง บ้าน-วัด-โรงเรียน

4. เกวียนและจักรยาน มิได้เป็นเพียงหัตถกรรมพื้นบ้าน แต่เป็นภูมิปัญญาเทคโนโลยีประจำครอบครัว กล่าวคือ ขณะใช้งานมัน การขับเคลื่อนมัน คือ การเรียนรู้ฟิสิกส์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

บุคคลใด ๆ ใช้มันบ่อย ๆ จะกลายเป็นผู้มีทักษะทางวิทยาศาสตร์ อันเป็นฐานเรียนรู้พุทธศาสตร์ และจะกลายเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) สำหรับสังคมฐานวิถีชีวิตใหม่

รัฐบาลและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจัดทำถนนสุขภาวะสัญจร อาทิ สังคมเมืองให้ใช้วงล้อจักรยานแทนว้าวต่างเกวียนต่าง ส่วนสังคมชนบทสามารถใช้ได้ทั้งว้าวเทียมเกวียนและจักรยาน รวมทั้งรถเกษตรกรชนิดต่าง ๆ

5. ทั้งจักรยานและเกวียน เดินหน้าอย่างเดียว ถอยกลับไม่ได้ แต่ต้องเลี้ยว (U - turn) ทบทวนกลับ ถือเป็นพฤติกรรมและสภาวะธรรมที่ทุกคนต้องปฏิบัติตามข้อธรรมแห่งปัญญา กล่าวคือ ในแต่ละสังคมวัฒนธรรม ต้องมีอุปมาทจะเป็นธรรมล้ำค่าประจำชีวิต สอดคล้องกับความหมายของ “บ-ว-ร”

ภาพที่ 1 วงล้อสุขภาวะบวร

ฉะนั้น หัวใจของเรื่องนี้คือ การทำรูปธรรม “ถนนวงล้อสุขภาวะ บ-ว-ร”

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การส่งเสริมสุขภาวะของชุมชนให้ได้รับสุขภาพกายที่ดี แข็งแรง ควรเริ่มจากเส้นทางสัญจร หากมีการส่งเสริมหรือสนับสนุนการทำทางพิเศษเชื่อมหมู่บ้าน-วัด-โรงเรียน (บวร) โดยมีช่องทางสัญจรสำหรับช่างม้าวัวควาย เกวียน/จักรยาน จะช่วยในการสร้างสุขภาวะและวัฒนธรรมที่ดีให้กับชุมชน ส่งเสริมระบบนิเวศวิทยาในการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบวงจรอาหาร คน พืช สัตว์ ก็จะถูกฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้นด้วยภาวะสัญจรเกวียน/จักรยาน และเทคโนโลยีวัฒนธรรมวงล้อ ซึ่งปัจจัยการขับเคลื่อนวงจรอาหารด้วยวงล้อจากเกวียน/จักรยาน คือส่วนสำคัญในการรักษาระบบนิเวศชุมชนในชุมชน ส่งเสริมการสร้างสัมมาอาชีพ สัมพันธ์ คน สัตว์ ป่าไม้ ดินเผา ในวิถีชีวิตพอเพียง และหากมีการฟื้นฟูและรณรงค์การสัญจรโดยจักรยานให้เพิ่มมากขึ้น จะช่วยลดปริมาณยานยนต์บนท้องถนน ลดมลภาวะ และประหยัดอุปกรณ์/เครื่องป้องกันอุบัติเหตุได้มาก สุขภาวะสัญจรใน “บวร” (บ้าน-วัด-โรงเรียน) คือแผนผังช่องทางในการฟื้นฟูเทคโนโลยีวัฒนธรรมวงล้อ การเคลื่อนที่ของเกวียน/จักรยานนอกจากคนและสัตว์จะกระทำให้เกิดการเคลื่อนไหวแล้ว ลมหรือช่องว่างระหว่างซี่ล้อก็เป็นแรงขับเคลื่อนได้ด้วยเช่นกัน เสมือนจิตที่ว่างสามารถเพิ่มพลังภายในได้ กงเกวียน กำเกวียนถูกนำมาใช้สอนในเรื่องของกฎแห่งกรรมในคำสอนทางศาสนา การขับเคลื่อน/จักรยานจะส่งเสริมการฝึกสติในข้อธรรมกายคตาสติและอานาปานสติ การหมุนวงล้อที่สัมพันธ์กับ “บวร” เป็นประจำ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ “ปฏิจกสมุปบาท” และ “มรรค 8” ดังนั้นวงล้อเกวียน/จักรยานจึงเป็นสัญลักษณ์นิยมเพื่อใช้อธิบายกลไกชีวิต แต่ก็มีคุณค่าและมูลค่าเพิ่มช่องทางสัญจรและสุขภาวะ ทั้งสัตว์และคนในเทคโนโลยีวงล้อ ต่างก็มีปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวพัน

กลายเป็นระบบเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาที่ยั่งยืน ระบบการเรียนรู้โดย “บวร” จึงควรมี การสร้างความหมายของ “เทคโนโลยีวัฒนธรรมวงล้อ” อย่างมีนัยสำคัญและแพร่หลาย

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2552). รถม้าและพาหนะร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- คมกฤษ อุ่มเต็กเค่ง. (13 กันยายน 2560). วงล้อในความหมายทางศาสนาฮินดู. (นางสาวเจน การ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- จักระ. (2559). จักระ. เรียกใช้เมื่อ 13 มีนาคม 2559 จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/จักระ>
- จัสมีน ดูเบย์. (22 ตุลาคม 2560). วงล้อในศาสนาฮินดูและพุทธ. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- เจริญ ไวรวัจนกุล. (2549). จากอารยธรรมสุเมเรียนสู่มน้ำไทกริส สู่อารยธรรมลุ่มน้ำโขง. สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- เจ้าอาวาสวัดซำมุ่ยโน. (28 กรกฎาคม 2561). คนเวียดนามให้ความสำคัญกับการใช้วงล้อใน ด้านใด. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ชนม์บันลือ วรรณพันธ์. (24 กันยายน 2559). สิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ในการใช้จักรยาน. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ชานนท์ หนูนชู. (14 สิงหาคม 2559). สุขภาพกับการออกกำลังกาย. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- เชียงใหม่ บุญปลูก. (11 สิงหาคม 2559). การฝึกฝนดูแลสัตว์ที่นำมาใช้งาน. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ณัฐภักดิ์ จันทวิช. (2541). ธรรมจักรในประเทศไทย. โลกประวัติศาสตร์, 4(4), 33-40.
- ดิวิชัยชนะ. (21 สิงหาคม 2560). จักรยานกับการฝึกสติ. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ทศ ฮั่ว นารา. (28 กรกฎาคม 2561). จักรยานกับชีวิตประจำวัน. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ประณีต คำมี. (22 พฤศจิกายน 2560). จักรยาน วงล้อเพื่อสุขภาพในชีวิตประจำวัน. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ประเทือง พิมพ์แก้ว. (11 สิงหาคม 2559). อาชีพที่เกิดจากวงล้อ. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ประพันธ์ พอกทรัพย์. (12 มิถุนายน 2559). สัตว์เลี้ยงในวิถีชีวิตเกษตรกรรม. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- ประเวศ ะสี. (2549). ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

- ปริญญา ตันสกุล. (2548). ธรรมจักร. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: จิตจักรวาล.
- เปรมนารายณ์ จัน. (17 กันยายน 2560). วัฒนธรรมในการรักษาประเพณี ความเชื่อของผู้นับ
ถือศาสนาฮินดู. (นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- พระยาอนุমানราชชน. (2496). วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยบริการ.
- มณี รุ่งเรืองธรรม. (2499). สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร:
รุ่งเรืองธรรม.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. (2544). มหาภารตะในอารยธรรมเขมรและภาพสลักที่ระเปียงคต
ปราสาทนครวัด. นิตยสารเมืองโบราณ, 27(4), 9-20.
- สมชาย นิลอาธิ. (2554). เกวียน. โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: สารานุกรมไทย.
- สบaihทอง พรหมสวัสดิ์. (29 กรกฎาคม 2561). สติและสมาธิบนท้องถนน. (นางสาวเจนการ
ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- สิน สมร. (29 กรกฎาคม 2561). การหมุนวงล้อเสริมสร้างความแข็งแรงให้ร่างกาย. (นางสาว
เจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- สุนัญฐา ฉายาวัดนะ. (2551). ธรรมจักรกับปวัตตสูตรมหาราชปริตร อภิธรรม 7 คัมภีร์.
กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์.
- โสธร โสรจประสพสันติ. (10 สิงหาคม 2559). วงล้อเกวียนในสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา.
(นางสาวเจนการ ชูเชิด, ผู้สัมภาษณ์)
- เหงียน ถี มาย. (28 กรกฎาคม 2561). การใช้จักรยานเพื่อการขนส่ง. (นางสาวเจนการ ชูเชิด,
ผู้สัมภาษณ์)
- อภิโชค แซ่ไคว้. (2541). วิวัฒนาการยานพาหนะทางบกของไทย. กรุงเทพมหานคร: ฐานการพิมพ์.
- อัจฉรา ภาณุรัตน์. (2555). ภูมิปัญญาและชาติพันธุ์วรรณนา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สุรินทร์:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- Clifford G. . (1973). The Interpretation of Cultures. New York: Basic book.